

Філологічні науки

УДК УДК 82-93:821.161.2

Дибовська Олеся Володимирівна

аспірантка кафедри української літератури

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

Дыбовская Олеся Владимировна

аспірантка кафедри української літератури

Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника

Dybovska Olesia Volodymyrivna

postgraduate student of department of Ukrainian literature

PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk

ОСОБЛИВОСТІ ХРОНОТОПУ В ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ
ОСОБЕННОСТИ ХРОНОТОПА В ЛИТЕРАТУРНОЙ СКАЗКЕ
FEATURES OF CHRONOTOPE IN LITERARY FAIRYTALE

Анотація: Розглянуто підходи до дослідження хронотопу, зокрема у казках. З'ясовано поняття «казка», «літературна казка», «хронотоп». Виокремлено специфічні особливості хронотопу фольклорної та літературної казки на основі українських творів.

Ключові слова: казка, літературна казка, фольклорна казка, хронотоп.

Аннотация: Рассмотрены подходы к исследованию хронотопа, в частности в сказках. Определены такие понятия «сказка», «литературная сказка», «хронотоп». Выделены специфические особенности хронотопа фольклорной и литературной сказки на основе украинских произведений.

Ключевые слова: сказка, литературная сказка, фольклорная сказка, хронотоп.

Summary: The article deals with the problem of researches of chronotope, especially in fairytales. The concepts of “fairytales”, “literary fairytales”, “chronotope” are determined. Specific features of chronotope in folk and literary fairytales on the base of Ukrainian works are defined.

Key words: fairytales, literary fairytales, folk fairytales, chronotope.

Підвищення зацікавленості літературознавців до проблеми часопростору в художніх творах зумовлюється тим, що простір і час є базовими компонентами будови художньої дійсності. Зокрема актуальними є розвідки у царині літературної казки, адже сягаючи витокami фольклорної родички, літературна казка розвивається у напрямі художньої літератури.

Часопросторові особливості, здебільшого теоретичні проблеми, досліджували В. Бахтін, Д. Лихачов, Ю. Лотман, О. Ухтомський, С. Скварчинська. Загальну концепцію казки розглядали у своїх дослідженнях В. Пропп, В. Кравцов, Н. Рошияну. В українському літературознавстві досліджували хронотоп казок Л. Дунаєвська, О. Бріцина, Г. Сабат.

Відповідно до літературознавчого словника-довідника, визначаємо казку як «...жанр народної творчості, епічний, повістувальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі казки – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні» [6, с. 321].

Щодо дефініції літературної казки, то цікавою є інтерпретація О. Гарачковської: «Літературна казка - це авторський художній твір, позначений яскраво вираженою фантастичною та психологічною інтроспекцією, особистісним ставленням до дійсності й орієнтований переважно на дитячого (почасти й "дорослого") адресата, написаний з урахуванням певної історичної доби та інтертекстуальних виявів, або ж це

художній твір, що адаптує фольклорні мотиви, досить вільно переказує народний сюжет, втім, зберігаючи основні параметри жанру, до народнопоетичної традиції відкрито не вдається» [3, с. 9].

Авторська казка, за словами Л. Овдійчук, жанр який найчастіше піддається модифікації, бо «Літературну казку вважають метажанром, адже серед творів є повісті, поеми, романи, утопії» [9, с. 35].

Основною спільною рисою для літературної та фольклорної казки є наявність дива, установка на вигадку та фантастичність. Важливим аспектом для проведення паралелей між поетикою фольклорної та літературної казки є звернення до методу відображення дійсності у обох жанрах. С. Хокінг, досліджуючи час і простір з точки зору фізики, влучно зауважив, що: «без уявлень про час і простір годі вести мову про події у Всесвіті» [1, с. 14]. Тому, досліджуючи «всесвіт» тексту, розглянемо особливості хронотопу у казках, зокрема на прикладі українських народних та літературних казок.

На думку М. Бахтіна, хронотоп являє собою «...суттєвий взаємозв'язок часових і просторових відносин, художньо освоєних у літературі...» [2, с. 234]. Щодо казкового хронотопу, то Н. Смірнова стверджує, що він: «... містить у собі ціннісну семантику міфу, пов'язану з ідеєю упорядкування, гармонізації світу, яка реалізується через подолання випробувань та перешкод головним героєм» [11, с. 116]. А Г. Сабат розглядає казку як ідеальний світ, в якому хронотоп – універсальний, бо герої в ньому рухаються без обмежень, а за умов перешкод створюється ефект фантастичного утруднення для творення добра. Художній час і простір дослідниця розглядає як важливий художньо-стильовий прийом, що створює відповідний ритм у казці: «Хронотоп у казці виражається через короткі зафіксовки, які є важливим формотворчим засобом її художньої системи і без яких неможливо втілити фантастичний задум»

[10, с. 11]. За О. Нагірною, світ і часопростір в чарівній фольклорній казці можна назвати «людиноцентричним» [8, с. 118].

Дослідниця виокремила такі характерні риси хронотопу фольклорної чарівної казки: циклічність, «пунктирність» організації, часопростір випробування, моральність, сімейна тематика.

Літературна казка має схожі риси хронотопу що й казка фольклорна. Порівняння хронотопу літературної та фольклорної казок подаємо у таблиці:

Таблиця 1.

Порівняння хронотопу літературної та фольклорної казок

Хронотоп	
Фольклорна казка	Літературна казка
Присутня традиційна циклічна замкнутість часопростору.	Не завжди наявні циклічність та замкнутість часопростору у текстах.
Часопростір організований «пунктирно» - ключові моменти сюжету зафіксовані, а проміжки опускаються.	Присутні авторські модифікації традиційної організації сюжету.
Центральним у фольклорній казці є хронотоп випробувань.	Особливістю літературної казки є наявність психологічного простору.
Герої, входячи в хронотоп випробувань, перевіряються на наявність і дотримання особистих моральних якостей. Часто їм допомагають «вищі сили», є тяжіння до міфологізму.	Зберігаються норми моралі героїв, проте традиційна перемога добра над злом є наслідком особистих цінностей героїв. Бачимо зменшення кількості фольклорних елементів і міфічних сил.
Фольклорна чарівна казка розпочинається з руйнування сім'ї, а закінчується її створенням.	Проблема сім'ї та її благополуччя не є обов'язковою.

Хронотоп складається із двох компонентів – часу та простору. Д. Лихачов писав, що «казковий час не виходить за межі казки... Його наче немає до початку казки і немає після її закінчення» [5, с. 88]. Фольклорні казки зазвичай розпочинаються означенням часу: «Давно-давно колись...» («Як лев утонув у колодязі»), «Були собі дід та баба...» («Лисичка-сестричка і вовк-панібрат», «Коза-дереза», «Колобок», «Телесик», «Кривенька качечка»), «Був собі чоловік та жінка...» («Цап та

баран»), «Колись було не так, як тепер...» («Ох!») [12]. У літературних зустрічаємо як традиційні для українських казок зачини: «Колись, дуже-дуже давно, коли ще не було ні неба, ні землі, а лише синє-синє море...» («Казка про Майдан» Х. Лукащук), «Жили собі тато з мамою...» («Борщ» З. Мензатюк), так і сучасні авторські ініціальні формули: «Є собі Ляля-голячок» («Магазин невидимих речей» І. Андрусак та О. Липка), «На все свій час – і лише для вечірнього чаю не свій, а наш!» («Хто боїться Зайчиків» І. Андрусак). Помітно, що у фольклорних казках більше використовуються зачини із часовою невизначеністю, тоді як у літературних час здебільшого є теперішнім, а простір – впізнаваним та обумовлений наявними у тексті деталями.

Фінальні формули фольклорних казок: «І я там був, мед-вино пив; у роті не було, а по бороді текло» («Як лисичка Івана-баштанника зробила царевичем», «Ох!»), «...і живе собі, поживає, лиха не знає» («Казка про Іллю Муромця та Солов'я-розбійника») та «І стали вони собі жити в щасті та злагоді» («Казка про Івана-богатиря») [12]. У літературних казках: «Ото як пішла, то більше її не бачили» («Вареники» З. Мензатюк), «Відтоді хмари й літають над землею, дружать із деревами й поливають їх водичкою» («Принцеса хмаринка» О. Чаклун). Відтак, казка постає перед читачем як завершена послідовність подій і вказує на щасливе закінчення.

Час і простір у казці – взаємозалежні і дуалістичні категорії. О. Зворигіна виділяє п'ять типів простору у казці: простір наближений до реального, фантастичний, соціальний, точковий та психологічний простори. [4, с. 20].

Простір, наближений до реальності у фольклорних казках, обумовлюється формулами «Де-не-десь...» («Царівна-Жаба»), «Була собі в гаю хатка...» («Про бідного парубка і царівну») та лексичними поняттями відкритого простору (ліс, дорога, ріка, поле) [12]. У сучасних літературних казках простір частіше більш деталізований, але, як і у

фольклорній казці, українські літературні казки тяжіють до відкритого простору: «По небу летів метеорит» («Мікробот» О. Чаклун). Але попри близькість до реальності, у казковому просторі живуть нереальні істоти і відбуваються чарівні події. Фантастичний простір народних казок відображається за допомогою маркерів: «У якомусь-то царстві, в якомусь государстві...» («Як лисичка Івана-баштанника зробила царевичем»), «Десь далеко, аж за сьомим морем...» («Таємниця скляної гори») [12], представляючи увазі читача «інший світ» - з вигаданим простором та істотами у ньому. Те саме маємо і в літературних казках: «Трапилось це в одній дивній і красивій країні, яка не мала назви» («Третій сніг» І. Андрусяк).

Особливістю літературної казки є наявність психологічного простору, який залежить від авторської манери опису. Головна ознака такого простору – звертання до емоцій, які в авторських казках зображується за допомогою різних прийомів. Це і описи традиційних емоцій із зовнішніми виявами «була в неї така чарівна усмішка, що дівчинка заплакала від щастя» [13, с. 180], і простір підсвідомого «Приснився Олесі сон: ніби вона йде лісом, а ліс густий, незнайомий, у такому не штука заблудитися» [7, с. 35].

Отже, літературна казка багато в чому продовжує традиції фольклорної казки, зокрема і у особливостях часопростору. Літературна казка бере за основу час фольклорної казки і розвиває її за допомогою авторських лексико-граматичних засобів. Два типи простору: наближений до реальності та фантастичний, - є спільними як для фольклорної, так і для літературної казки. Особливий простір для авторської казки – психологічний простір, який є показником еволюції казки в напрямку художньої літератури.

Література:

1. Hawking S. W. A Brief History of Time: From Big Bang to Black Holes [Електронний ресурс] / S. W. Hawking. – Bantam, 1996. Режим доступу:
http://www.fisica.net/relatividade/stephen_hawking_a_brief_history_of_time.pdf
2. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М., 1975. – С. 234-407.
3. Гарачковська О. Українська літературна казка 70 - 90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 «Українська література» / О. О. Гарачковська // Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - 18 с.
4. Зворыгина О. Эволюция языка и стиля литературной сказки XVIII-XX веков: автореф. дис.: 10.02.01 «Русский язык» / Зворыгина О. – Сургут, 2009. – 65 с.
5. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы / Д. Лихачев. – 3-е изд. – М.: Наука, 1979. – 360 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
7. Мензатюк З. Зварю тобі борщику / Зірка Мензатюк. – Видавництво Старого Лева. – 2015. – 60 с.
8. Нагорная О. К вопросу о поэтике литературной сказки (в сопоставлении с поэтикой фольклорной сказки) / О. Нагорная // Вектор науки ТГУ. - №3 (17). – 2011. – С. 116-121.
9. Овдійчук Л. Жанрово-стильові особливості сучасної авторської казки / Л. Овдійчук // Українська література в загальноосвітній школі. - 2015. – № 1. - С. 35-38.

- 10.Сабат Г. Казки Івана Франка як естетико-поетикальна система: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури», 10.01.01 «Українська література» / Г. Сабат. – Київ, 2009. – 32 с.
- 11.Смірнова Н. Урбаністичний хронотоп у казкових сюжетах (на матеріалі казки-повісті В. Нестайка «В країні сонячних зайчиків») / Н. Смірнова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. - № 20 (207), Ч. III. – С. 115-120.
- 12.Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку. – К.: Веселка, 1989. – 412 с.
- 13.Шевчук В. Панна квітів: Казки моїх дочок / Валерій Шевчук. – К. : Веселка, 1990 – 183 с.